

Петро КОСТЮК, полковник, голова Львівської обласної організації СОУ

ПЕРЕД ЛИСТОПАДОВИМ ЗРИВОМ

До сторіччя становлення незалежної української держави

Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути.

В. Липинський

Перебування західноукраїнських земель під короною Австрії становить важливий історичний період в історії України. Наприкінці XIX – на початку XX ст. створювалися політико-правові передумови на шляху становлення незалежної української держави, які в подальшому мали вплив на державне будівництво ЗУНР в 1918 р.

Формування перших федеративних ідей українців виникли в роки «Весни народів» 1848–1849 рр. В Австрійській державі представляла тоді Головна Руська Рада, заснована 2 травня 1848 р. у Львові. Маніфестом від 10 травня 1848 р. Рада проголосила належність українського населення Австрії до національної єдності з усім українським народом царської Росії.

На той час частина оточення правлячого австрійського імператора Франца-Йосифа I підтримувала його в намаганні зберегти імперію без змін, а інша підтримувала наступника австрійського престолу Франца-Фердинанда, обговорювала питання федеративного устрою Австрії.

1867 р. Австрійська імперія, згідно з австро-угорською угодою, перетворена на двоєдину монархію – Австро-Угорщину, що ділилася на землі австрійської та угорської корони, як і раніше, зі спільним монархом – австрійським імператором з династії Габсбургів, який автоматично отримував титул короля угорського.

У цей час в Галичині з'являються праці, які відобразили національні прагнення українців, – утворення самостійної Української держави: «Україна ігредента» Юліана Бачинського (1895), «Самостійна Україна» Миколи Міхновського (1900) і «Русь-Україна і Московщина-Росія» Лонгіна Цегельського (1901). Тільки так українці могли в перспективі зберегти свою ідентичність.

Польська еліта була не проти приєднати Галичину до майбутньої Польської держави. Політика царської Росії була аналогічна польській. Урядовий табір Австрії розділився на два протилежні табори. З одного боку, вони боялися приєднання Галичини до Росії, а з іншого – було розуміння того, що з часом вони змушені будуть іти на певні поступки українцям.

На початку XX ст. питанням федерації від української сто-

рони займалися послы-українці до австрійського парламенту: отець Й. Фолис, М. Василько, д-р О. Романчук, д-р І. Горбачевський, д-р Є. Петрушевич, д-р К. Левицький, д-р Л. Цегельський, Галицький митрополит УГКЦ А. Шептицький та ін. [1].

«Варто звернути особливу увагу на вплив капітана австрійського Генерального штабу Василя Урбановича (уродженця Галичини) на формування українофільських позицій в австрійського принца Франца-Фердинанда, який був «завзятим українфілом». Документи австрійського архіву свідчать, що коли архієпископ Фердинанд почав викладати у Вищій військовій академії у Відні, то заприятелював з капітаном Урбановичем. Ця дружба закінчилася в 1914 р., коли Урбанович побачив з другої машини смерть свого друга Франца-Фердинанда в Сараєві.

Саме через капітана фон Урбановича, як іменує його віденський архів, тягнулися ниточки неофіційних переговорів, які вели українці з австрійськими урядовими чиновниками. Під час Балканської війни в 1912 р. Франц-Фердинанд вів попередні переговори з багатьма прихильниками ідеї федеральної перебудови Австрії: чехами, словенцями, хорватами тощо. Зрештою, його зацікавила позиція українців. Через о. Йосипа Фолиса принц Фердинанд вирішив дізнатися про неї. Посол Фолис доручив це зробити авторові праці «Русь-Україна і Московщина-Росія», послові з Галичини Лонгінові Цегельському. Через кілька днів вимоги українців, написані німецькою мовою, були передані через канцлера графа Мерана Францу-Фердинандові. У цих вимогах було викладено такі позиції федералізму: українці в Австрійській федерації дістають автономію з окремим сеймом, депутати від українців до австрійського парламенту вирівнюються в правах з парламентарями інших народів, дістають право мати свої військові частини з українськими відзнаками та інше. Капітан фон Урбанович згадував, що коли наступник престолу запитав його, хто б міг очолити ці українські військові частини, то він порадив йому генерала Станіслава Шептицького.

Архієпископ із задоволенням погодився на кандидатуру генерала Шептицького. Почалися таємні паради над здійсненням федерації Австрії. С. Шептицький у ранзі капітана був військовим аташе при російській армії під час японсько-російської війни. Засвоївши японську тактику тієї війни, він почав застосовувати її в австрійській армії й мав велику довіру архієпископа Фердинанда і австрійського генерального штабу» [2].

Та ці плани незабаром стали відомі в Росії, яка боялася будь-яких поступок українців в Австро-Угорщині. Адже тоді подібних привілеїв могли вимагати й українці на Наддніпрянщині. Ще більше загострилося питання про федеральну перебудову Австро-Угорщини під час Балканської війни. Росія виступала проти будь-яких поступок Австрії українцям.

«На рішення австрійської влади дозволити відкриття українського університету в Східній Галичині з 1 вересня 1916 р. російський посол у Відні в ноті протесту заявив, що в разі відкриття такого університету для українців у Львові, Росія оголосить Австрії війну» [3].

Достатньо цікавий та красномовний факт мав місце у фашистській Італії, де в 30-і роки XX ст. заходили укра-

їнського громадського та політичного діяча, ученого-енциклопедиста Є. Д. Онацького було створено кафедру української мови та літератури у Вищому східному інституті в Неаполі, де він у 1936–1940 рр. працював професором і викладав українську мову. Є. Д. Онацький написав граматику української мови для італійців, видав перший в Італії українсько-італійський словник, домігся вивчення української мови як обов'язкової дисципліни в італійських вищих школах (у 1940–1943 рр. викладав у Римському університеті до арешту 29 вересня 1943 р. німецькою окупаційною адміністрацією в Італії за його постійне критичне ставлення до німецького націонал-соціалізму як визначного українського націоналістичного діяча). Проти видання цього українсько-італійського словника виступили посольства Польщі та Радянського Союзу [4].

На початку вересня 2017 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про освіту». Для шкіл, де нині навчання переважно відбувається мовами національних меншин, це означає поступовий перехід на державну мову викладання.

Реакція Російської Федерації на цей закон була передбачувано незмінною. Голова ради Федерації федеральних зборів Російської Федерації заявила, що Росія не допустить, щоб Закон України «Про освіту» набрав чинності. [5]. Подібну позицію займає уряд Угорщини.

Також небезпечною для російських планів щодо Галичини була особа наступника престолу Франца-Фердинанда. Дослідник цієї проблеми в діаспорі І. Кузич-Березовський писав: «Уже добре відомо, що вбивство Франца-Фердинанда в Сараєві було здійснено з наказу Москви й за російські гроші» [6].

В австрійській армії на початку Першої світової війни було небагато старшин (офіцерів) українців, які служили в різних військових частинах. Багато українських політників хотіли бачити командиром українських військових частин в ав-

стрійській армії Станіслава Шептицького, який за української державності міг обійняти посаду головнокомандувача української армії. Окрім цього, він був братом митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, мав титул графа.

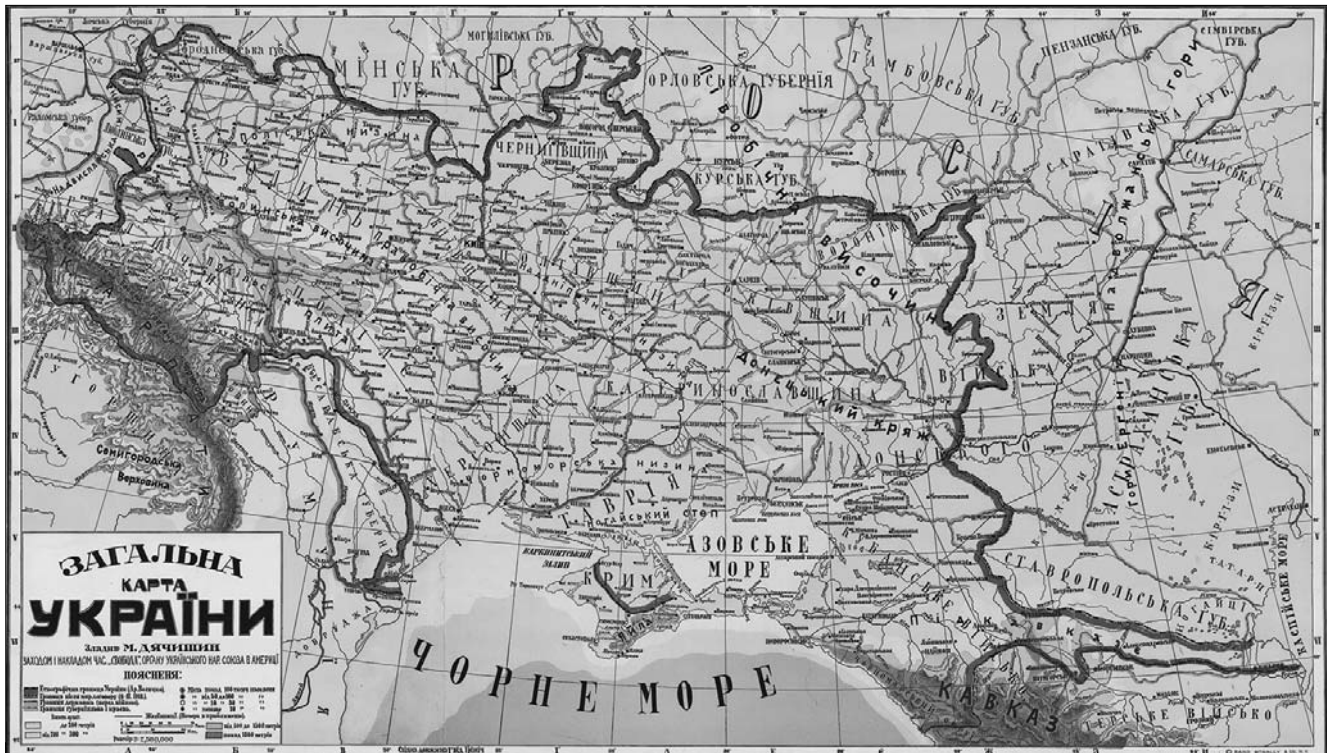
Хоча були й противники такого призначення. Є декілька версій, чому не відбулося це призначення, існували об'єктивні й суб'єктивні причини.

Але в історії залишився факт, що за пропозицією К. Трильовського українські військові частини в австрійській армії очолив директор Рогатинської гімназії М. Галушинський – старшина (офіцер) у запасі.

Ситуація загострилася ще більше зі смертю Франца-Фердинанда. Українські урядовці втратили вплив на австрійські офіційні кола. Українцям дали дозвіл на створення тільки одного легіону Українських Січових Стрільців, чисельністю 2 тис. 500 осіб. Перша світова війна перекреслила плани українців.

Перша світова війна – глобальний збройний конфлікт, який проходив у Європі від 28 липня 1914 р. до 11 листопада 1918 р. Участь у цій війні взяло 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців. Під час неї загинуло понад 10 млн солдатів і цивільних мешканців. Перша світова війна мала вирішальний вплив на історію ХХ ст.

Після смерті царя Франца-Йосифа I австрійський престол зайняв його син Карл Габсбург, який мав постійні контакти з українськими парламентарями у Відні. Тому вже із середини 1916 р. знову почалися напівофіційні переговори щодо ідеї федералізму на теренах імперії. 5 листопада 1916 р. українські парламентарі у Відні самоліквідували Українську загальну раду, а «керівництво українськими парламентарями у Відні К. Левицький передав послові д-ру Євгену Петрушевичу, який більше орієнтувався на свої власні сили, тобто на самостійницький, але досить обережний курс» [7].

Карта України 1918 року. Повна назва мапи: «Загальна карта України. Зладив М. Дячишин. Заходом і накладом час. «Свобода», органу Українського Нар. Союзу в Америці». Масштаб 1:2580000. Формат мапи 85х52 см. (<https://www.radiosvoboda.org/a/28691091.html>)

Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) (1914–1915 рр.)

Приводом до цього стала домовленість німецького кайзера Вільгельма II та австрійського цісаря Франца-Йосифа I про відновлення Польської держави та її формальне проголошення. Після формального проголошення держави польські політичні лідери повели шалену агітацію проти ідеї Української держави, унаслідок чого почалася боротьба всіх польських сил і засобів за прилучення Східної Галичини до складу Польщі [8].

Залишаючись усе це в складі Австро-Угорщини, українські послы, які діяли в австрійському парламенті, почали активніше захищати українську ідею. 30 травня 1917 р. Є. Петрушевич зробив у парламенті заяву, що

землі колишнього Галицько-Волинського королівства є українськими, а тому не можуть увійти до складу Польської держави проти волі українського народу, бо це буде явним насильям над принципом самовизначення народів. Приводом до цього стало взяття влади в Києві Центральною радою, яка довго не мала визначеного політичного курсу. Власне після цієї події політична ситуація круто змінилася. Остаточно до ідеї федералізму австрійське керівництво повернулося весною 1918 р. Заслугою цього стали декілька факторів. Після проголошення автономії УНР у складі Росії посол К. Левицький 19 грудня 1917 р. наголосив, що «Галичина творить неподільну й непозбутну спадщину української нації, тому може або в цілості залишитися при Австрії, або так само в цілості з'єднатися з Українською Народною Республікою, що відповідало б ідеалові української нації» [9].

Виявив рішучу позицію й посол митрополит А. Шептицький. У Палаті панів він заявив, що якщо Австрія не врахує прав українського народу, то українці будуть приневолені звернутися до міжнародного трибуналу. На переговорах, які проходили у Бресті, ішлося про визнання незалежної України, але за певних умов. Досвідчені дипломати, відкидаючи специфічний для міжнародного діалогу стиль, прямо вимагали вирішення питання щодо самостійності України. Так, німецький генерал М. Гофман радив українським дипломатам, що «коли вони хочуть мати формальне право заключати мир незалежно від того, чи заключить його Світова Росія, то український уряд мусить формально проголосити повну самостійність Української Республіки» [10].

Проголошення IV Універсалом Української Народної Республіки самостійною, суверенною державою стало надзвичайно важливою віхою національного державотворення, відкривало перед нацією якісно нові горизонти на міжнародній арені.

Переговори делегації Української Центральної ради з представниками країн Четверного союзу в Бресті завершилися зобов'язанням Австро-Угорщини й Німеччини передати велику частину Холмщини та Підляшшя УНР, а решті західноукраїнських земель надати автономію, перетворивши їх на окремих край. 8 лютого 1918 р. був під-

Дмитро Вітовський

писаний тасмний додаток, у якому Австрія погодилася до 20 липня 1918 р. внести до Державної ради проект закону про перетворення Галичини й Буковини на окремих коронний край.

Молодий цісар Карл, вирішуючи питання майбутньої перебудови держави, неодноразово вів переговори з українськими послами, зокрема з віце-президентом австрійського парламенту І. Романчуком, міністром охорони здоров'я І. Горбачевським, Є. Петрушевичем, К. Левицьким, членом Палати панів митрополитом А. Шептицьким тощо. Усі представники від різних народів рекомендували цісареві Карлові I змінити державний устрій, увівши цісарським едиктом федеральну конституцію. Цю ідею підтримали представники словенців, хорватів, українців та інших народів [11].

Проте вже на кінець вересня цього ж року ситуація в самій Австрії щодо плану її мирної перебудови погіршилася. Проти такої перебудови виступив чеський посол Масарик, а французький прем'єр Клемансо почав тиснути на президента Вільсона, щоб розділити Австро-Угорщину.

Тільки 16 жовтня 1918 р., коли Австро-Угорська імперія вже була приречена, з'явився маніфест імператора «До моїх вірних австрійських народів». Він передбачав федеративну перебудову держави.

Відповідно до цього маніфесту, 18 жовтня 1918 р. українські парламентарії зі Східної Галичини й Північної Буковини, керівники політичних партій та церковних ієрархів створили у Львові орган представницької влади – Українську національну раду.

19 жовтня Рада, ґрунтуючись на засадах самовизначення народів, ухвалила, що вся українська етнографічна територія проголошується як Українська держава. До неї входила Східна Галичина з Лемківщиною, північно-західна Буковина та Закарпаття. І зробити це планувалося мирним шляхом.

На такий хід подій на західноукраїнських землях безперечно вплинув прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського в Наддніпрянщині, де ситуація була вкрай нестабільною. Виходячи з цього, важко було передбачити, якою буде реакція австрійської влади на проголошення самовизначення українців, а також вплинула на прийняття такого рішення й політична еліта Східної Галичини. Вона готова була радше залишитися на правах автономії в складі Австрії, ніж потрапити під владу більшовиків.

Послы-українці добре знали, що на території Галичини під різними приводами було багато польських військових, стояла 150-тисячна австрійсько-мадярська армія, яку не просто було нейтралізувати нашим малочисельним військом. До того ж мадярські частини вже залишили після себе в 1917 р. таку кількість невинно страчених і замордованих, що після виступу українського посла в австрійському парламенті д-ра В. Загайкевича про ці звірства заговорила вся Європа [12].

Зважаючи на те, що про мирну перебудову Австрії вже не йшлося, українські військовики розпочали підготовку до іншого варіанта подій. «Військовий керівник перевороту в Галичині поручник Петро Бубела з помічником сотником Любомиром Огоновським і підхорунжим УСС Дмитром Палєвим перевірили всі склади, розіслали на місця військових кур'єрів з усними інструкціями, перевірили стан усіх військових частин, призначили всіх військових комендантів на місцях, організували й підтримували зв'язок із сотнями січових стрільців, які стояли на той час у Буковині, готували детальний план захоплення Львова й околиць» [13].

До січових стрільців на Буковину було вислано кур'єра з наказом негайно прибути до Львова. Архікнязь Вільгельм Габсбург переконав Дмитра Вітовського із стрільцями їхати до Львова.

Вільгельм Франц фон Габсбург-Лотринген (Василь Вишиваний) (нім. *Wilhelm Franz von Habsburg Lothringen*; 10 лютого 1895, Пула, Австрійське Примор'я, Австро-Угорщина – 18 серпня 1948, Київ, Українська РСР, СРСР) – український військовий діяч, політик, дипломат, поет, австрійський архієпископ (єрцгерцог) династії Габсбургів, полковник легіону Українських Січових Стрільців. Вільгельма Габсбурга знали в Україні як Василя Вишиваного – під ім'ям, яке йому дали українські вояки під час Першої світової війни. Його вважали одним з неофіційних претендентів на український трон у разі утворення монархічного ладу. Хоча він сам офіційно ніколи не проголошував свої наміри бути українським монархом.

У Відні Є. Петрушевичу таки вдалося добитися того, що прем'єр-міністр Австрії Лямаш відіслав телеграмою до австрійського намісника Львова наказ передати владу українцям, але поляки його перехопили.

Д. Вітовському запропонували взяти на себе командування українськими військовими формуваннями, які були організовані в австрійських полках Львівського гарнізону. Д. Вітовський прибув до Львова й очолив команду 30 жовтня, а вже в ніч 1 листопада українці перебрали владу.

1 листопада 1918 р. до влади в Галичині внаслідок Листопадового зриву (збройного повстання) прийшла Українська Національна Рада.

Листопадовий чин, також – Листопадова революція, Листопадовий переворот, Листопадовий зрив, Першолистопадове повстання.

Це повстання було організоване Українською Національною Радою в Королівстві Галичини й Волині, коронній землі Австро-Угорської імперії, з метою встановлення влади Української держави. У результаті утворилася держава площею 70 тис. км².

Вона прийняла 13 листопада тимчасовий основний закон про самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської імперії й утворення на цих землях Західноукраїнської Народної Республіки.

Одночасно було визначено склад уряду – Державного секретаріату. Його очолив К. Левицький (президент Ради державних секретарів). Державним секретарем військових справ ЗУНР став Дмитро Вітовський.

Дмитро Дмитрович Вітовський (літ. псевдонім – Гнат Буряк; 8 листопада 1887, с. Медуха, Станіславський повіт, Королівство Галичини та Володимирії, Австро-Угорщина (тепер Галицький район, Івано-Франківська область) – † 2 серпня 1919, Рацібуж, Сілезьке воєводство, Польща) – український політик і військовик, сотник легіону Українських Січових Стрільців, полковник, начальний командант УГА, Державний секретар військових справ ЗУНР. Похований у Берліні 14 серпня 1919 р. на цвинтарі Гугенотів. 1 листопада 2002 р. його прах урочисто перепоховано на Личаківському цвинтарі міста Львова.

Як і треба було сподіватися, поляки також претендували на Східну Галичину. Польща розв'язала українсько-польську війну 1918–1919 рр. з метою захоплення Східної Галичини.

22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві делегати ЗУНР привселюдно й у присутності представників інших країн обмінялися відповідними грамотами з керівництвом УНР про злуку УНР і ЗУНР.

Примітки

1. Грицак Я. Й. *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – С. 194.

2. Луцький М. І. *Формування ідей федералізму в Галичині у другій половині XIX – початку XX ст. та їх реалізація у політико-правовій діяльності ЗУНР* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/8-8-13.pdf>.

3. Там само.

4. Яремчук В. Д. *Правовий статус українських шкіл в Республіці Польща в 1919–1939 рр.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/250-istoriuapra-va/14976-----1919-1939-.html>.

5. *Россия не допустит, чтоб закон об образовании в Украине вступил в силу.* – Совфед РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facenews.ua/news/2017/379543/>.

6. Луцький М. І. *Формування ідей федералізму в Галичині у другій половині XIX – початку XX ст. та їх реалізація у політико-правовій діяльності ЗУНР* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/8-8-13.pdf>

7. *Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття.* – Київ, 1994. – С. 62.

8. Там само. – С. 61.

9. Там само. – С. 63.

10. *Україна та Брестський мир* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1615110743280/pravo/ukrayina_brestskiy_mir.

11. Луцький М. І. *Формування ідей федералізму у Галичині у другій половині XIX – початку XX ст. та їх реалізація у політико-правовій діяльності ЗУНР* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/8-8-13.pdf>

12. *Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття.* – Київ, 1994. – С. 62.

13. Луцький М. І. *Формування ідей федералізму у Галичині у другій половині XIX – початку XX ст. та їх реалізація у політико-правовій діяльності ЗУНР* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/8-8-13.pdf>

Чверть століття тому, в грудні 1993 року, світ побачило перше число журналу «Універсум». Редакція буде вдячна усім симпатикам часопису за будь-яку фінансову допомогу!

